

Tarihi Perspektiften Filistin-İsrail Meselesi: Çözül(e)meyen Bir Sorun

Palestine-Israel Issue from Historical Perspective: An Unsolved (Unsolvable) Problem

Ayşe Ataş*

Öz

Hamas'ın 7 Ekim 2023'te başlatmış olduğu "El Aksa Tufanı" operasyonu ve İsrail'in bu operasyona olan cevabı, Filistin sorununu bir kez daha dünya gündeminin merkezine oturtmuştur. 19. yüzyılda Filistin topraklarına Yahudi göçlerinin başlamasının ardından Araplar ile Yahudiler arasında sürekli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıklar Arap devletleri ile İsrail arasında çok sayıda savaş yaşanmasına neden olmuştur. Filistin'in Müslüman Arap halkı topraklarını terk etmek zorunda kalmış, zor şartlar altında yaşamışlardır. Filistin meselesinin barışçıl bir biçimde çözülmesi amacıyla Filistinliler ile İsrail arasındaki görüşmeler 1991 yılında başlatılmış ve "İsrail askerlerinin, Filistinli Araplara ait olan topraklardan çekilmesine, yönetimin Filistinlilere devredilmesi ve Filistin'in nihai statüsünün belirlenmesine" dair birçok konuda uzlaşıya varılmıştır. Filistin ile İsrail arasında imzalanan çok sayıda anlaşma, İsrail'in anlaşma hükümlerini yerine getirmemesi nedeniyle başarısız olmuştur. Filistin'de barışı sağlamak mümkün olmamıştır. Bu çalışmada, Filistin meselesinin halen çözilememesinin nedenleri araştırılmakta, sorunun kökenlerinin ve uzlaşma sağlanamamasının nedenlerinin tarihi boyutlarıyla incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Filistin, İsrail, Hamas, Filistin Kurtuluş Örgütü, Oslo*

Abstract

The "Al-Aqsa Flood" operation launched by Hamas on October 7, 2023, and Israel's response to this operation, have brought the Palestinian issue back to the center of the world agenda. In the 19th century, after the beginning of Jewish immigration to the Palestinian territories, there were constant conflicts between Arabs and Jews. These disputes led to numerous wars between the Arab states and Israel. The Muslim Arab people of Palestine were forced to leave their lands and live under difficult conditions. Talks between the Palestinians and Israel were initiated in 1991 with the aim of peacefully resolving the Palestinian issue, and a number of compromises were reached, including "the withdrawal of Israeli troops from the lands belonging to Palestinian Arabs, the transfer of administration to the Palestinians and the determination of the final status of Palestine". The agreements signed between Palestine and Israel have failed due to Israel's failure to fulfill the provisions of the agreement. Numerous agreements signed between Palestine and Israel, and these agreements have failed due to Israel's failure to fulfill the provisions of the agreements. Peace has not been achieved in Palestine. This study investigates the reasons why the Palestinian issue is still unresolved. The study aims to examine the origins of the problem and the reasons for the lack of reconciliation with its historical dimensions.

Keywords: *Palestine, Israel, Hamas, Palestine Liberation Organization, Oslo*

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, aatas@ahievran.edu.tr, ORCID:0000-0002-6160-6343

Extended Abstract

Since the late 19th century, Palestine has been one of the most troubled regions of the world, with its territory disputed between Muslim Arabs and Jews. Under the control of the Ottoman Empire before the First World War, Palestine, was under the control of British Mandate administration after the war. The rapid increase in the number of Jewish immigrants settling in Palestine under the British Mandate led to a confrontation between Arabs and Jews in Palestine, and in 1929, the Arab population launched an uprising on a large scale. The migration to Palestine accelerated even more after Adolf Hitler became the leader of Germany in 1933. Although the British Mandate administrators established commissions and prepared reports to suppress these uprisings, they failed to solve the problem as the number of immigrants increased day by day.

After the Second World War, Britain, referred the question of Palestine issue to the United Nations (UN). The UN-appointed commission issued a report recommending a two-state solution in Palestine after arriving in the land and holding talks with the parties. Some of the members of the Commission found this report inappropriate and proposed the idea of a bi-communal, one-state solution. The vote in the UN General Assembly on 29 November 1947 adopted the partition resolution proposed by the majority of the Commission members, and the Palestine territories were divided. Despite the negative reactions of the Arab states and the Palestinian Arabs to the UN resolution, the State of Israel was established. Following the declaration of the establishment of the State of Israel on 14 May 1948, the First Arab-Israeli War began on the night of 14-15 May. Although the state of Israel was new, it was successful in the war. Israel occupied much of the land left to the Palestinian Arabs by the UN resolution. In addition, the West Bank, which was left to the Palestinian Arabs by the UN decision, came under the control of Jordan, and Gaza came under the control of Egypt. Jerusalem (Al-Quds) was placed under UN administration with a special status in the UN resolution of 1947. During the war, the western parts of Jerusalem came under the control of Israel and the eastern parts came under Jordanian control. The Palestinian Arab state could not be established.

The most decisive war over the Palestine question and the future of the Palestinian Arabs after the war in 1948 was the 1967 war, which lasted only six days. During this war, Israel occupied East Jerusalem, the West Bank and Gaza Strip, and managed to take the control of the entire Palestine Mandate territory, whose borders were drawn after the First World War. The 1967 war worsened the status and future of the Palestinian Arabs. With the 1967 war, a large number of Palestinian Arabs became refugees and lived under harsh conditions in refugee camps in neighbouring Arab states. The whole of Jerusalem was under Israeli occupation, and Israel declared Jerusalem as its capital and moved the main institutions of the state there. After the 1967 war, the UN Security Council adopted Resolution 242, which remains one of the main pillars of support for the Palestinian Arabs. This Resolution called for Israel's withdrawal to its pre-1967 borders, and stated that there would be no change in the status of Jerusalem.

Peace processes began after the fourth Arab-Israeli war in 1973. Egypt signed the first peace treaty with Israel. The Palestine Liberation Organization was recognized by the Arab League as the official representative of Palestinian Arabs in Rabat in 1974. The peace process between Israel and Palestinian Arabs began after Yasser Arafat, leader of the Palestine Liberation Organization, recognized Israel in a declaration published in 1988 and stated that they accepted UN Security Council resolution 242. Although the first Palestine-Israel peace process was initiated with the Madrid Conference in 1991 and ended in failure, the Palestine Liberation Organization and Israel officially recognized each other during these negotiations. Following the Madrid Conference, the Oslo process, which was secretly hosted by Norway in 1993, was successful and the Oslo I and

Oslo II Accords were signed. The Oslo Accords were a very important step in the Palestinian-Israeli peace process, and decisions were made regarding the withdrawal of Israeli soldiers from the West Bank and Gaza, the transfer of the administration of these areas to Palestinian authorities, and the process of determining the final status of Palestine. The process of implementing issues agreed in the 1993 Oslo I and 1995 Oslo II Accords has not yet been completed. Although numerous agreements were signed after the Oslo accords on the same issues- the withdrawal of Israeli troops, the transfer of administration to the Palestinian authorities, the determination of the final status of Palestine- no positive results have been achieved.

The most fundamental element that causes the Palestinian problem to remain unresolved / unresolved is the struggle for control over the same territories. The same territories are seen as a living space for both the Jewish people and the Palestinian Arabs. The fact that the area in which Jerusalem is located has a special religious significance for both Muslims and Jews also adds a religious dimension to the struggle for the division of the land.

Giriş

Hamas'ın 7 Ekim 2023'te başlatmış olduğu Aksa Tufanı operasyonu ve ardından gelen İsrail'in Gazze'ye yönelik başlatmış olduğu operasyonu sırasında gerçekleştirmiş olduğu savaş suçlarından dolayı Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılamaya başlamasıyla, bir türlü çözöl(e)meyen Filistin sorunu, bir kez daha dünya gündeminin en önemli konularından biri olmuştur. Yüz yılı aşkın süredir devam etmekte olan sorunun, çözümsüzlüğe sürüklenmesinin temel nedeni, bölgenin dini, tarihi ve kültürel önemidir. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar için önem taşıyan Kudüs, sorunun merkezinde yer almaktadır. Roma İmparatorluğu tarafından sürülmelerinin ardından dünyanın dört bir tarafında dağılmış olan Yahudilerin kendilerine vaat edildiğine inanmakta oldukları Filistin topraklarına geri dönerek, bu coğrafyayı kontrolleri altına almaya çalışması sorunun fitilini ateşlemiştir. Filistin'in Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer almakta olduğu 19. yüzyıl sonlarından itibaren bölgede etkinlik kurmaya çalışan Yahudiler, bu hedeflerine Filistin'in İngiliz Manda yönetimine bırakılması sonrasında ulaşmışlardır. Filistin topraklarındaki sayıları her gün artmakta olan Yahudi toplumu ile bu toprakların büyük bir çoğunlukla yerleşik nüfusunu oluşturan Araplar arasındaki gerilim gün be gün tırmanarak, çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Filistin sorunun, sadece Filistin Arap halkı ile Yahudi toplum arasında sınırlı kalmaması hem bölgesel hem de küresel güçlerin bu konuda belirleyici roller oynaması, Filistin sorununun çözümsüzlüğe katkı sağlamıştır. Filistin meselesinde çok sayıda aktörün yer alması ve bu aktörlerin taleplerinin ve çıkarlarının birbirleri ile hayli zıt olması, sorunu çözümsüzlüğe sürüklemektedir. İngiltere'nin Filistin'den çekilmesinin ardından başta dönemin süper güçleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) olmak üzere hem bölgesel hem de küresel aktörler, Filistin'deki taraflara destek vermişlerdir. Hem Arap tarafının hem de İsrail tarafının çok sayıda destekçisi olmasına karşın, Soğuk Savaş döneminde ve bilhassa Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde Orta Doğu'daki en önemli güç olan ABD'nin İsrail tarafına olan

kesintisiz desteği, İsrail'in elini güçlendirmiş ve tavizsiz bir politika yürütmesine katkı sağlamıştır. Filistin tarafına ise SSCB (daha sonra Rusya), İran ve Orta Doğu'daki diğer ülkeler tarafından destek verilmesine rağmen, bu ülkeler ABD'nin İsrail'e olan desteği kadar kesintisiz ve kayda değer nitelikte Filistin yanlısı bir tutum sergileyememişlerdir.

Filistin sorununu çözümsüzlüğe sürükleyen bir diğer konu ise Filistin halkının temsil edilmesi hususunda yaşanan anlaşmazlıklardır. Filistin halkını kimin temsil etmekte olduğuna ilişkin olarak hem İsrail ile Filistinli yöneticiler arasında hem de Filistin halkını temsil ettiği iddiasında bulunan Filistinli yöneticiler arasında anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Filistin halkının temsili hususundaki en önemli anlaşmazlıklar, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile İslami Direniş Hareketi (Harakat al-Muqawama al-Islamiya) (Hamas) arasında süregelen siyasi, ideolojik ve stratejik tutum farklılıklarıdır. Filistin halkının siyasi temsilcileri arasındaki bu bölünmüşlük, İsrail işgali altında olan ve Yahudi yerleşimleriyle parçalanmakta olan Filistinlilere ait topraklardaki, hali hazırda zayıf halde bulunan Filistin direniş gücünün kırılmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bu çekişme İsrail'in elini güçlendirmekte, Filistin topraklarındaki etkinliğinin artmasına ve dolayısıyla da İsrail'in uzlaşmaz politikasını sürdürebilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı bir türlü çözüme kavuşturulmayan/kavuşturulamayan Filistin sorununun tarihi kökenlerini inceleyerek, çözümsüzlüğe neden olan sebepleri ayrıntılı bir biçimde ele almaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak Yahudi yerleşimcilerin Filistin'e yerleşmeye başlamasında ve İsrail Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan nedenler ve aktörler araştırılarak devletin kuruluş sürecinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Çalışmada ikinci olarak, İsrail Devleti'nin kurulmasının Orta Doğu bölgesine ve Filistin Arap halkına olan etkileri ele alınarak, bölgesel ve küresel güçlerin İsrail-Filistin meselesindeki politikalarının sorunun gelişimine olan katkıları analiz edilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Filistin sorununu çözümsüzlüğe sürükleyen sebepler araştırılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın sonucunda; mevcut bölgesel ve küresel konjonktürde, Filistin sorununun kısa ve orta vadede barışçıl bir biçimde çözülmesinin mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır.

Filistin Sorunun Tarihi Gelişimi

Kavimler Göçü sırasında, milattan önce 12. yüzyılda deniz yoluyla bölgeye gelen Filistler'den adını alan Filistin, göç yolları üzerinde yer alan coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok kez istilaya uğramış, döneminin güçlü devletlerinin etkilerine maruz kalmıştır (Karaman, 1996:96). "Filistin" adı, İbranice Filistler'in ülkesi anlamına gelen Pleşet'in antik Yunanca'da Palaistina olarak kullanılması ve daha sonra Romalılar tarafından da bölgenin adının Palaestine olarak adlandırılmasıyla bugünkü halini almıştır (Süer & Atmaca, 2007:3). Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmeleri süreci ise, Yahudi kutsal metinlerine göre Mısır'dan milattan önce 15-13 yüzyıllarda çıkmış olan Yahudilerin önce bugünkü Irak toprakları olan Mezopotamya'ya ardından da bugünkü

Suriye-Filistin topraklarını oluşturan Kenan topraklarına gelerek birleşik bir devlet olan Davut ve Süleyman Krallıklarını kurmalarıyla tamamlanmıştır (Gürkan, 2023:15-16). Yahudilerin birleşik krallıklarının bölünmesinin ardından İsrail ve Yehuda Krallıkları kurulmuş ancak bu devletler Asurlular, Babililer ve son olarak Roma İmparatorluğu tarafından üç kez yıkılmış ve buradaki Yahudiler sürgüne gönderilmiştir. İlk iki sürgün sonrasında bu topraklara geri dönmeyi ve kendi devletlerini kurmayı başaran Yahudi halkı, Roma İmparatorluğu tarafından yıkılmasının ardından yine sürgüne gönderilmiş ancak bu kez Filistin topraklarına geri dönmelerine izin verilmemiştir. Bu dönemde İslam dinin Hz. Muhammed'e indirilmesi ve yayılmasıyla birlikte Filistin toprakları da İslam'la tanışmıştır. Hz. Ömer dönemindeki Yermuk Savaşı'nın (m.s. 638) ardından İslam'ın kontrolü altına giren Filistin toprakları, Haçlı Seferlerinin yaşandığı dönemde 1099-1187 yılları aralığındaki yıllar haricinde, sırasıyla İslam devletleri olan Selçukluların, Fatımîlerin, Memluklerin ve Osmanlı Devleti'nin kontrolü ve yönetimi altında olmuştur (Süer & Atmaca, 2007:5-6).

Filistin sorunu her ne kadar İkinci Dünya Savaşı süreci ve sonrasında çokça tartışılmaya başlamış olsa da sorunun başlangıcı 19. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Avrupada yaşadıkları uzun yıllar boyunca ayrımcılığa maruz kalan Yahudi topluluklar arasında tarihi Yahudi Krallığı'nın topraklarına "Siyon'a" dönme fikrini içeren düşünceler, 19. yüzyıl ortalarında Rusya ve Polonya'da ortaya çıkmıştır. 1880'li yıllardan itibaren artan Rus baskısı, pogrom adı verilen geniş çaplı şiddet olayları Siyonizm fikrinin Doğu Avrupa topraklarında doğmasına neden olmuştur. Filistin'de Yahudi yerleşimini teşvik ve organize eden ilk örgüt olan "Siyon Aşıkları"nın koordinasyonunda, Filistin'e yerleşme amacıyla "Aliya" adı verilen ilk göçler başlatılmış, 1880-1890'lardan itibaren ise ilk tarımsal yerleşimler kurulmaya başlanmıştır. İlk göçmenlerin çoğunluğu, Rus üniversitelerinde okuyan, Yahudilere bir yurt edinmek amacıyla Filistin topraklarının imarına ve tarımsal faaliyetlerine katkıda bulunma amacına sahip olan idealist gençlerden oluşmuştur. (Türk, 2007:76-77).

Yahudilerin tarih boyunca ayrımcılığa uğradığı ve kendi devletlerini kurmadıkları müddetçe bu durumun değişmeyeceğini iddia eden Leo Pinsker'in yazmış olduğu "Autoemancipation" adlı eserin 1882 yılında yayınlanmasıyla birlikte Siyonizm fikri belirgin hale gelerek, çok sayıda taraftar kazanmıştır. (Cleveland, 2008: 267-268). Siyonist harekete yön veren ve bugünkü İsrail Devleti'nin kuruluşuna en çok katkı sağlayan kişi ise Avusturya'da yaşamakta olan, hukuk eğitimi almış, gazetecilik ve oyun yazarlığı yapan Theodor Herzl olmuştur. Herzl, Fransa'daki askeri casusluk davasında önce suçlu bulunup ordudan atılan ardından da suçsuz olduğu ortaya çıkan Yahudi Fransız subayı Yüzbaşı Dreyfus davasını gazeteci kimliğiyle takip etmiştir. Herzl, Dreyfus davası sonrasında, dünyanın her yerindeki Yahudilerin ayrımcılığa maruz kaldığını ileri sürerek, Yahudilerin antisemitizme karşı kendilerini savunabilmek için kendi devletlerini kurmaları gerektiğini belirttiği "Yahudi Devleti (Yahudi Devleti)" adlı kitabını 1896 yılında yayınlamıştır (Yılmaz Şahin, 2019:38-39). Herzl'in kitabı siyasal

Siyonizm'in güçlenmesine ve uluslararasılaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Kitabın yayınlamasının ardından 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde ilk "Dünya Siyonist Kongresi" toplantısı yapılmıştır. Örgütlü hale gelen Siyonist hareket, tarihi Siyon Krallığı'nı, yani çağdaş dönemin Filistin topraklarını, kendilerine yurt edinmek amacıyla hedeflemiş ve bu doğrultuda Filistin topraklarını kontrol etmekte olan Osmanlı Devleti ile bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Filistin'deki topraklara ilişkin düzenlemeleri, Siyonizm'in Filistin'e ilişkin taleplerinin öncesinde, 1854-1856 yılları aralığında gerçekleşen Kırım Savaşı ve sonrasındaki barış görüşmeleri sırasında şekillenmiştir. Savaş sırasında ilk kez dış borç alan Osmanlı, savaşın ardından imzalanan 1856 Paris Barış Antlaşması sonrasında ekonomik reformlar yapmak amacıyla Filistin topraklarına ilişkin düzenlemeleri de içeren, Arazi Kanunnamesi'ni (1858) çıkarmıştır. Bu Kanunname sonrasında sivil halkın mülkiyetinde olan Filistin topraklarının önemli bir kısmı Sursuk, Kabani, Huseyni, Abd El-Hadi, Ebu Kishek, Ebu Hadra, Tayan ve Qassar aileleri gibi köklü bazı ailelerin elinde toplanmış, daha sonra bunlar Filistin'e yerleşmek amacıyla arazi satın alan Yahudilere bu arazilerin bir kısmını satmışlardır (Avneri, 1984:69-71). 1858 Kanunname'si vergilerini ödemekte zorlanan köylülerin ve küçük toprak sahiplerinin topraklarını terk ederek göç etmek durumunda kalmalarına ve geleneksel toplumsal yapının çökmesine neden olmuştur. (Ersoy Ceylan, 2019:299-300). Filistin'de yabancılara gayrimenkul edinme hakkı ise 1867 yılında çıkarılan İstimlak-i Emlak Nizamnamesi ile verilmiştir. Filistin topraklarındaki küçük arazi sahibi köylülerin azalması ve geniş arazilerin sınırlı sayıda kişinin eline geçmesi, ilerleyen süreçte Yahudilere toprak satışlarının yapılabilmesinin de önünü açmıştır. Esasen 1867 tarihinde çıkarılan Kanunname'de, özellikle de Filistin'e yönelik kaygılar sebebiyle, yabancılara belirli bir bölgeyi tamamen ele geçirmesinin önüne geçmek amacıyla geniş arazi satışlarına yönelik sınırlamalar getirmiştir (Alandağlı, 2018:1111). Ancak alınan bu tedbirler İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa tarafından engellenmeye çalışılmış, ayrıca İngiliz ve Fransız vatandaşları, Yahudilerin Filistin'de arazi satın almasına da aracılık etmişlerdir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından idari bakımdan üç sancak -Nablus, Âkka ve Kudüs- altında yönetilmekte olan Filistin topraklarında yaklaşık yarım milyona yakın insan yaşamaktadır. Bu insanların çoğunluğunu Müslüman Arapların oluşturmasına karşın, bu topraklarda farklı mezheplerden yaklaşık 60 bin Hristiyan, 20 bin Yahudi, 50 bin Osmanlı askeri ve 10 bin Avrupalı yaşamaktadır (Pappe, 2007:8). Siyonist hareketin teşvikiyle Filistin topraklarındaki Yahudi sayısı her geçen gün artmaya başlamıştır. Siyonist hareket diğer taraftan da Filistin'de toprak satın alabilmek amacıyla Osmanlı Devleti ile bağlantılar kurmaya çalışmıştır. Dünya Siyonist Örgütü lideri Herzl, önce Alman İmparatoru vasıtasıyla dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid ile bağlantı kurmaya çalışmış, sonrasında da doğrudan doğruya II. Abdülhamid ile iki kez görüşme gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Filistin'de toprak satışına yaklaşımı olumsuz olmuştur. Osmanlı Devleti ayrıca Filistin'de durumu kontrol altında tutmak ve bölgeye giren Yahudi sayısını sınırlamak amacıyla birtakım tedbirler de almıştır. "Kırmızı tezkere"

adı verilen ve bir ay geçerli olan izin belgesi ile Yahudilerin Filistin'e girişi sınırlandırılmış, ayrıca hac amacıyla gelenlerin Filistin'i terk etmelerini garanti altına almak için "güvence parası" adı verilen bir miktar para da alınmıştır. Ancak İttihat Terakki döneminde bu sınırlamalar kaldırılmış ve Filistin'de Yahudilere toprak satışına izin verilmiştir (Yılmaz Şahin, 2019:39-42). Ancak buna rağmen, Yahudilerin satın alabildikleri topraklar sınırlı bir oranda kalmış ve İsrail Devleti büyük güçlerin desteğiyle Yahudilerin satın almış olduklarının kat be kat fazlası topraklar üzerinde kurulmuştur. İsrail Devleti'nin kurulmasının önünü açmış olan 1947 tarihli Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporda, o tarihte Filistin topraklarının sadece yüzde 7'sini elinde bulunduran Yahudi toplumuna Filistin topraklarının yüzde 55'inin verilmesi uygun bulunmuştur (Murphy, 2011:332).

Filistin'de İngiliz Manda Yönetiminden İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Giden Süreç

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak yapmıştır. Osmanlı-Almanya ittifakı, İngiltere'nin, Osmanlı'nın Orta Doğu'daki toprakları üzerinde birtakım politik hamlelerde bulunmasına neden olmuştur. İngiltere bu süreçte Fransa'ya, Araplara ve Yahudilere birbiri ile çelişmekte olan vaatlerde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere, ilk olarak Fransa ile imzalamış olduğu 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı'nın Orta Doğu'daki topraklarının iki devlet arasında paylaşımına ilişkin bir uzlaşmaya varmıştır. İngiltere, Mekke'deki Osmanlı valisi Şerif Hüseyin ile İngiliz valisi McMahon arasında 1916 yılında sürdürülen yazışmalar vasıtasıyla bağımsız bir Arap devletinin kurulması vaadinde bulunarak, Arapları Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmiştir. İngiltere ertesini 2 Kasım 1917'de yayınlamış olduğu Balfour Deklarasyonu vasıtasıyla, Yahudilere Filistin'de yurt edinebilmelerine ilişkin bir vaatte de bulunmuştur. Balfour Deklarasyonu Filistin sorunun ortaya çıkmasında ve İsrail Devleti'nin kurulmasına giden süreçte çok önemli bir rol oynamıştır.

Balfour Deklarasyonu İngiltere'de yaşayan Siyonist Yahudilerin, İngiliz hükümeti nezdindeki uzun süreli girişimlerinin sonucunda yayınlanmıştır. Deklarasyon'un hazırlanması sürecinde Manchester Üniversitesi'nde kimyager olarak görev yapan ve daha sonra Dünya Siyonist Örgütü'ne liderlik edecek olan Chaim Weizmann ile Britanya'nın önde gelen Siyonistlerinden Baron Rothschild etkin bir rol oynamıştır. Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması için İngiliz hükümeti nezdinde görüşmelere başlanmasından önce Fransız ve ABD'li yetkililerle bağlantı kuran ve onların desteğini elde etmeyi başaran Rothschild ve Weizmann, 19 Haziran 1917'den itibaren İngiliz hükümeti nezdinde görüşmeler gerçekleştirerek İngiliz hükümetinin Yahudilere vereceği desteğe dair açıklama yapılması talebinde bulunmuşlardır. Balfour Deklarasyonu olarak adlandırılan belgenin nihai hali 31 Ekim'de kabul edilmiş, 2 Kasım'da ise yayınlanmıştır (Uyanık & Yavuz, 2023:214).

Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için ulusal bir yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve bu amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden

gelen çabayı gösterecektir; ancak Filistin'de Yahudi olmayan mevcut toplulukların medeni ve dini haklarına veya başka herhangi bir ülkede Yahudilerin sahip olduğu haklara ve siyasi statüye hâlel getirecek hiçbir şey yapılmayacağı açıkça anlaşılmaktadır (BDT, 1917).

İngiltere'nin Filistin'in resmen işgal etmesinden yaklaşık bir ay önce yayınlanan ve Siyonistlerin bütün arzularını karşılayan Balfour Deklarasyonu, Lord Balfour'un Baron Rothschild'e yazmış olduğu bir mektup olup resmi bir taşımamaktadır (Köse, 2018:738.) Ancak belge herhangi bir resmi bir nitelik taşımamasına rağmen, İngiltere, Yahudilerin Filistin'de bir yurt edinebilmeleri için gereken desteği sağlamıştır. Nitekim Deklarasyon'un yayınlanmış olduğu tarihte, haklarına saygı duyulacağı ifade edilen Filistin'de yaşayan Yahudi olmayan halk yaklaşık 600 bin dolayında iken, Filistin'de yurt edinme sözü verilen Yahudi nüfus ise 56 bin dolayındadır (Shlaim, 2022:50). Böylece, 1917 yılında nüfusun yüzde 10'unu dahi oluşturmayan Yahudiler, İngilizlerden de aldıkları destek sayesinde 1948 yılına gelindiğinde İsrail Devleti'ni kurmayı başaracaklardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte barış sürecini yönetmek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda (1919) öncelikli konulardan biri olmamakla birlikte Orta Doğu'ya ilişkin sorunlar da ele alınmış ancak herhangi bir uzlaşuya varılamamıştır. Bu nedenle, Orta Doğu'daki meselelerin çözümüne ilişkin olarak 18-26 Nisan 1920 tarihinde İtalya'da San Remo Konferansı toplanmıştır. San Remo'da alınan kararlarda, Araplara ve Yahudilere verilen vaatler kısmen göz ardı edilmiştir. San Remo'da Sykes-Picot Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Arap nüfusunun yer aldığı Orta Doğu topraklarında yeni devletler kurularak, İngiliz ve Fransız manda yönetimleri altına konulmasına karar verilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda Filistin, İngiliz manda yönetimi altına konulmuştur. İngiltere buraya "Filistin Yüksek Komiseri ve Başkomutanı" sıfatıyla, Balfour Deklarasyonu'nun hazırlanmasında da katkısı bulunan Yahudi kökenli Sir Herbert Samuel'i görevlendirmiştir. Sir Samuel'in bu görevini, Filistin topraklarından sürülmüş olan Yahudilerin, Filistin topraklarının yönetimini tekrar ele almasının bir simgesi olması nedeniyle, Siyonizm'in önemli bir zaferi olarak tanımlamak mümkündür (Fraser vd., 2011:222).

Filistin'de manda rejiminin göreve başlamasının ardından İngiltere, Filistin'deki yeni dönemin yönetim ilkelerini düzenlemek üzere 1922 yılında bir "Beyaz Kâğıt" adı verilen bir belge yayınlamıştır. İngiltere bu belge ile Filistin'in yönetimine hem Arapların hem de Yahudilerin taleplerine cevap vermeye çalışmışsa da başarısız olmuştur. Yüksek Komiser olarak atanan Samuel ise, Filistin'deki Arap ve Yahudi toplumlarının yönetilmesi amacıyla bir anayasa hazırlanması için 1922 yılında başlatılan çalışmalara öncülük etmiştir. Ancak anayasa çalışmaları, Arapların Balfour Deklarasyonu'nu iptal etmeyen herhangi bir meşru hükümette yer almayacaklarını ilan etmeleri üzerine 1923 yılında rafa kaldırılmıştır. Filistin halkının tamamını kapsayan bir anayasa, meclis veya hükümet kurmayı başaramayan Samuel, Filistin'deki her iki toplumun da kendi siyasal yönetimlerini ve ekonomik faaliyetlerini düzenlemelerini ayrı ayrı yapmalarına olanak sağlamıştır. Ancak bu durum Filistin'deki iki toplum arasındaki bölünmüşlüğü artmasına neden olmuştur (Cleveland, 2008:273-274). Filistin'de Müslümanlar

nüfusun büyük bir farkla çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, kendi aralarındaki bölünmüşlük nedeniyle Yahudilerin statükoyu değiştirmeye yönelik davranışlarına gereken tepkiyi gösterememişlerdir. Filistin'deki Müslüman toplumun bu zafiyetinin ve bölünmüşlüğünün ortaya çıkmasında Yüksek Komiser Samuel'in politikalarının önemli etkileri olmuştur. Samuel, Filistin'deki Müslüman toplumun ortak hareket etmesini engellemeye yönelik politikalar izlemiştir. Filistin'deki Müslüman toplumun idaresinde, hangi makama kimin geleceğine Mandater İngiltere'nin karar verdiği bu dönemde, Herbert Samuel, Filistin'in köklü ailelerinden olan el-Hüseyni, el-Halidi, ve Naşaşibi aileleri arasında rekabet yaratarak, Müslümanların direnme gücünün zayıflamasına neden olmuştur (Fieldhouse, 2018:223).

Filistin'deki Müslüman-Yahudi toplumları arasındaki bölünmüşlük halinin ortaya çıkardığı gerilim, 1929 yılı "Ağlama Duvarı (Batı Duvarı)" veya "Burak İsyanı (Al-Buraq)" olarak bilinen isyan dalgasıyla net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Yüksek Komiser Samuel, 1921 yılında tarihi ve dini bakımdan Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar için önem taşıyan Kudüs şehrine Hacı Emin El-Hüseyni'yi başmüftü olarak görevlendirmiştir. Yahudiler için hayli önemli olan "Ağlama Duvarı" da El-Hüseyni'nin görev alanı içerisinde yer almaktadır. Yahudilerin "Ağlama Duvarı"na ilişkin statükoyu bozmaya yönelik davranışları nihayetinde iki toplumu karşı karşıya getirerek, büyük bir isyan dalgasının başlamasına neden olmuştur. Duvar'a ilişkin ilk anlaşmazlıklar 1925 yılından itibaren çıkmaya başlamıştır. Yahudiler, Duvar'daki ibadetleri sırasında kullanmak üzere buraya koltuk ve sıralar yerleştirmeye çalışmış ancak Müslümanların itirazları üzerine bunlar kaldırılmış, ardından 1926 yılında bu kez, Duvar'ın taşlarının arasındaki otların temizlenmesine ilişkin anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Eylül 1928'de Yahudiler için özel bir gün olan Yom Kippur'da Duvar'ın önünde ibadet eden kadınlarla, erkekler arasındaki paravanların müftünün emriyle kaldırılmasıyla birlikte Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki gerilim, çatışmaya ve büyük isyana dönüşmüştür (Winder, 2012:12-13).

İngilizler, 1929 yılında başlayan büyük isyanı bastırmakta hayli zorlanmışlardır. Sorunun çözümünü sağlamak amacıyla İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'in (Sidney Webb) liderliğinde hazırlanan rapor, 1930 Ekim ayında yayınlanmıştır. Raporda devam eden göçler nedeniyle yaklaşık bir milyon dönümlük bir arazinin Yahudilerin eline geçtiği, Arapların fakirleştiği belirtilerek, göçlerin Filistin'in kapasitesine göre sınırlandırılması ve toprak reformuna gidilmesi gereği üzerinde durulmuştur (Yiğit, 2019:402). "Passfield Beyaz Kitabı" olarak adlandırılan bu belgeyi, İngilizler tarafından Filistin'deki gerilimi azaltmak amacıyla hazırlanacak çok sayıda rapor izlemiştir. Bunlar içerisinde Arapların çıkarlarına en uygun olanı Passfield raporudur. Passfield raporu Arapları memnun ederken, Siyonist dünyasından tepkiler almıştır. Passfield raporunun başarısız olmasının ardından, Filistin'deki düşmeyen gerilim ve durdurulamayan çatışmalara, 1933 yılında Peel Komisyonu Raporu, 1938'de Woodhead Komisyonu Raporu ve 1939'da MacDonald Beyaz Kitabı gibi birbiri ardına gelen çözüm önerileri ile çareler aranmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde yayınlanan MacDonald Beyaz Kitabı'nda İngiltere, yaklaşmakta olan savaş sırasında bir Arap ayaklanmasıyla uğraşmak istememesi nedeniyle, Filistin'e yönelik Yahudi göçünü önemli ölçüde sınırlandırmıştır (Yılmaz Şahin, 2019: 50-53).

Ancak, Yahudiler MacDonald Beyaz Kitabı'nı tanımadıklarını ilan ederek, bu hususta İngiltere ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Bu dönemde Filistin'deki gerilimin tırmanmasının ve İngiltere'nin art arda raporlar yayınlamasının en önemli nedeni, 1933'ten itibaren artan Yahudi göçmen sayısıdır. 1933 yılında Adolf Hitler'in Almanya'nın başına geçmesinin ardından izlemiş olduğu antisemitist politikalar, çok sayıda Yahudi'nin Almanya'yı terk ederek Filistin de dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesine göç etmesine neden olmuştur. Filistin'de halihazırda mevcut olan gerilim, artan göçmen sayısı ile birlikte tırmanmış, İngiltere'nin uzlaşma arayışları tarafların hiçbirini memnun etmemiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından, Filistin'deki Müslüman ve Yahudi toplumları birbirlerinden hayli farklı olan stratejiler izlemeyi tercih etmişlerdir. Yahudiler savaş sırasında bir taraftan MacDonald Beyaz Kitabı'na ve Kitap'ın getirdiği önlemlere karşı mücadele ederken, diğer taraftan savaşa katılarak İngiliz ordusuna gönüllü asker olarak yazılmışlardır. Yahudiler bu süreçte savaş tecrübesi kazanmalarının yanı sıra İngilizlerin Filistin'deki lojistik ağları, casusları, silah depoları gibi çok önemli bilgilere ulaşmış, bu bilgileri savaş sonrasında bu kez Filistin'de İngilizlere karşı başlattıkları mücadele sırasında kullanmışlardır. Filistin'deki Müslüman toplum ise bu süreçte lidersizdir. 1937 yılında İngilizlerin baskıları nedeniyle önce Suriye'ye kaçıp ardından Bağdat'a yerleşen Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni, savaşın patlak verdiği 1939'da Bağdat'tadır. 1941 yılı mayıs ayında, Bağdat'ta ve Mihver devletlerinin radyolarında, El-Hüseyni'nin Mihver devletlerine destek çağrısı içermemekle birlikte, Müslümanları İngilizlere karşı savaşa davet ettiği bir fetvası yayınlanmıştır. El-Hüseyni bunun ardından, önce Roma'ya daha sonra da Almanya'ya gitmiş hatta bizzat Hitler ile baş başa görüşmeler gerçekleştirmiştir (Armaoğlu, 2023:67-70). Müslüman ve Yahudi taraflarının savaş sırasındaki bu tutum farklılığı, savaş sonrası sürecini de derinden etkilemiştir. MacDonald Beyaz Kitabı'nı tanınamalarına rağmen, savaş sırasında İngilizlerin yanında yer alan Yahudiler, Filistin toplumuna göre savaştan kazançlı çıkmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'deki gerilim tırmanmaya devam etmiştir. Bir yandan Yahudilerle Müslümanlar arasında gerilim artmakta iken diğer yandan da Yahudiler ile İngilizler arasında çatışmalar başlamıştır. Yahudiler, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasının önünü açmak için İngilizlerle karşı karşıya gelmeye başlamıştır. 1945-1947 yılları arasında sürececek olan bu çatışmalarda, İngilizlerin Filistin'den çekilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde Filistin'deki Müslümanlar ise çaresiz bir durumdadırlar. Savaş sırasında el-Hüseyni'nin Mihver devletleri ile olan bağlantısı, onun Filistin'e geri dönmesine engel olmuştur (Pappe, 2007:163). İkinci Dünya Savaşı sonrası Filistin'de yaşanan gelişmeler, organize olmuş, silahlanmış ve çatışmaya hazır haldeki Siyonistlerin, İngilizler ve Filistinli Müslümanlarla olan mücadelesine ilişkindir.

İkinci Dünya Savaşı devam ederken, Yahudilere bir destek de ABD'den gelmiştir. ABD yönetiminin Avrupa'daki Yahudilerin durumunun tetkiki için görevlendirmiş olduğu, Earl G. Harrison tarafından hazırlanan raporda, en az 100 bin Yahudi'nin daha Filistin'e gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine ABD, İngiltere'ye 1939 MacDonald

raporuyla getirmiş olduğu göç kısıtlamasının kaldırılması için baskı yapmaya başlamış ve bunun üzerine ABD ve İngiltere tarafından ortak bir komisyon kurulmuştur. İlk olarak Morrison-Grady Planı olarak bilinen Filistin’de genişletilmiş yetkilere sahip olan özerk eyaletler sistemini içeren bir plan ortaya atılmış; ancak ne Araplar ne de Yahudiler bu planı kabul etmemiştir. Bunun ardından, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin tarafından bir başka plan öne sürülmüştür. Bu planda Filistin topraklarının nüfusun çoğunluğunu oluşturan unsurlara göre Arap ve Yahudi bölgelerine bölünmesi, bu bölgelerin geniş özerkliğe sahip olması ve beş yıl içerisinde Filistin’e bağımsızlık verilmesi öngörülmüştür. Ancak bu plan da taraflarca uygun bulunmayarak reddedilmiştir (Kochavi, 1998:155-159).

İngilizlerin Filistin’deki durumun sürdürülebilir olmadığını düşünmesi, çözüm arayışlarının başarısız olması ve Filistin’den artık çekilmek istemesi nedeniyle, Filistin meselesinin çözümünü İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulmuş olan Birleşmiş Milletler (BM) örgütüne havale etmiştir. Bu amaçla İngiltere, Nisan 1947’de BM’ye resmen başvuruda bulunmuştur. İngiltere’nin başvurusunun ardından Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi (United Nations Special Committee on Palestine- UNSCOP) kurulmuştur. Filistin’deki durumu incelemek ve bir rapor hazırlamakla görevlendirilen Komite, Yahudiler ile iş birliği yapabilmiş ancak Filistin’deki Araplar yetkililer tarafından boykot edilmiş, her türlü temas ve iş birliği reddedilmiştir. Komite üyeleri ayrıca bölgesel Arap ülkeleriyle de görüşmelerde bulunmuştur. UNSCOP üyeleri Filistin meselesine ilişkin olarak ortak bir karara varamamış, üyelerinin oy çokluğu ile kabul etmiş olduğu bir çoğunluk raporu ile birkaç üye tarafından desteklenen bir azınlık raporu hazırlayarak, 1 Eylül 1947’de BM Genel Sekreteri’ne teslim etmişlerdir. Çoğunluk raporuna göre, Filistin üçe bölünmektedir: Yahudi bölgesi (%56,47), Arap bölgesi (%42,88) ve Kudüs. Rapora göre Kudüs, BM özel yönetimi altına konulmuştur. Ayrıca yeni kurulan Arap ve Yahudi devletlerinin birbirleri ile ekonomik ilişki içinde olması ve 1 Eylül 1947’den itibaren iki yıllık bir geçiş sürecinin ardından tamamen bağımsız hale gelmeleri de öngörülmüştür (Armaoğlu, 2023:91-92.) BM Genel Kurulu’nda 29 Kasım 1947’de gerçekleştirilen oylamada alınan 181 sayılı kararla, çoğunluk raporu kabul edilmiştir (United Nations, 1947).

BM Genel Kurulu kararı ile İsrail Devleti’nin kurulmasına karar verilmiş olmakla birlikte, Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi Devleti’nin kurulmasına ilişkin karar alınan ilk belge 1942 tarihli Biltmore Raporu’dur. Amerikalı Siyonistler, Mayıs 1942’de New York’taki Biltmore Oteli’nde Dünya Siyonist Örgütü’nün ikinci kez başına geçen Chaim Weizman ve Filistin’deki Yahudi toplumunun (Yişuv) lideri David Ben-Gurion’un da katılmış olduğu geniş katılımlı bir organizasyon düzenlemiştir. Bu organizasyonda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin topraklarının tümü üzerinde hak iddiasında bulunulmuş ve “*Filistin’in yeni demokratik dünyaya entegre olmuş bir Yahudi cumhuriyeti olarak kurulması*” kararı alınmıştır (Shlaim, 2022:68). Dolayısıyla BM Genel Kurulu’nda alınan karar, 1942 yılında Biltmore’da başlatılan sürecin tamamlanması ve mevcut uluslararası sistemce resmen onaylanarak yürürlüğe konulması niteliğindedir.

İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Arap-İsrail Savaşları

BM Genel Kurulu'nun 29 Kasım 1947'de almış olduğu taksim kararının ardından Filistin'deki gerilim tırmanmış ve çatışmalar bir kez daha başlamıştır. Esasen İsrail Devleti'nin kurulması sürecindeki çatışmalar, üç farklı aşamada ve farklı taraflar arasında gerçekleştirilmiştir. İsrail Devleti'nin kurulmadan önce başlayan ilk çatışmalar 1945-1947 yılları aralığındaki gerçekleştirilen, Filistin'deki Yahudi toplumunun İngilizlere karşı yürüttüğü sabotaj eylemleri niteliğindedir. İkinci çatışma süreci ise BM Genel Kurulu kararı ile Filistin topraklarının bölündüğü 1947-1948 yıllarında Yahudi ve Arap toplumları arasındaki kısa süreli savaştır. Diğer bir çatışma süreci ise İsrail Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesinin ardından Arap devletlerinin İsrail'e saldırmasıyla başlayan ve Birinci Arap-İsrail Savaşı olarak adlandırılan savaştır (Cleveland, 2008:291).

BM Genel Kurul'unda taksim kararının alınmasının ardından İngiltere'nin, Filistin'deki Mandaterliğinin 14-15 Mayıs gecesi saat 24:00'de sona ereceğini ilan edilmiştir. İngiltere'nin çekilmesinden birkaç saat önce 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir Birinci Arap-İsrail Savaşı olarak adlandırılan savaş, resmen 15 Mayıs 1948'de Suriye, Ürdün, Mısır, Lübnan ve Irak ordularının Filistin'e girmesi ile başlamış olsa dahi, Ürdün Parlamentosu 26 Nisan tarihinde İsrail ile savaşmak amacıyla Arap Lejyonu'nun görevlendirilmesine dair karar almış; Suriye, Irak, Lübnan ise askerlerin 8 Mayıs'tan itibaren gönüllü asker adı altında Filistin'e göndermeye başlamıştır (Armaoğlu, 2023:96-98). Birinci Arap İsrail Savaşı, yeni kurulmuş olan İsrail'in büyük bir başarı elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Savaş sırasında Mısır, Gazze Şeridini, Ürdün ise Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü kontrolü altına alabilmiştir. İsrail ise BM planıyla kendisine verilen toprakları korumayı başarmakla birlikte Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Doğu Kudüs haricinde, üzerinde Filistin Arap devletinin kurulması planlanan toprakları da kontrolü altına almayı başarmıştır. İsrail'in bu savaşta askeri alanda yakaladığı başarının yanı sıra siyasi anlamda da önemli avantajlar kazanmıştır. Savaş öncesinde Filistin topraklarını Araplarla paylaşmayı kabul etmek mecburiyetinde kalan İsrail, bu savaşta yakaladığı başarıyla, Filistin Arap devletinin kurulmasını engellemiş ve Filistin ulusal topluluğunu fiilen parçalamıştır (Lewin, 2016:3). Savaş sonucunda Filistin'deki seçkinler dağılmış, Filistin Arap nüfusunun büyük bir kısmı mülteci haline gelmiştir. Savaşın ardından Arap devletleri ile İsrail arasında ateşkes anlaşmaları imzalanmış ancak herhangi bir barış anlaşması yapılmamıştır.

Birinci Arap-İsrail Savaşı, günümüzde etkileri halen devam etmekte olan iki önemli sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki savaş sırasında mülteci konumuna düşen Filistinli Arapların durumu, ikincisi ise dini, tarihi ve kültürel bakımdan önemi nedeniyle doğrudan BM Güvenlik Konseyi'nin 181 sayılı kararı ile doğrudan BM yönetimi altına alınan (corpus seperatum) Kudüs'ün, batısının İsrail, doğusunun ise Ürdün yönetimi tarafından işgal edilmesidir. Savaşın ardından Filistin Arap toplumu parçalanmış, Filistinli Araplar İsrail, Ürdün, Mısır'ın kontrolü altına girmiştir. Ayrıca farklı kaynaklarda farklı sayılarla anılan- İsrail'e göre 500 binden az, Araplara göre 1-1.2 milyon, İngiltere'ye göre 810 bin, BM'ye göre ise 726 bin- Filistinli mülteci konumunda düşmüştür (Chen, 2009:42).

BM Genel Kurulu'nda, Filistin Arap Devleti kurulması öngörülen topraklarda yaşamakta olan Filistinli Arap nüfus, savaşın ardından parçalanmıştır. Filistinli Arap nüfusunun önemli bir kısmı geçmişte yaşadıkları terk etmek zorunda kalarak mülteci statüsü ile komşu Arap ülkelerindeki mülteci kamplarında yaşamaya başlamıştır. Savaş sonrasında Filistinli Arapların diğer kısmı ise Ürdün, Mısır ve İsrail'in kontrolü altında topraklarda yaşamaya başlamıştır. Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te kalanlar Ürdün'ün, İsrail'in kontrol altında aldığı topraklarda yaşayanlar İsrail'in, Gazze Şeridi'ndekiler Mısır'ın kontrolü altına girmiştir. Ürdün kontrolü altına aldığı toprakları, kendi ülke toprakları ile birleştirerek Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yaşayan Filistinlilere vatandaşlık verirken, Mısır mültecilerin kendi nüfusuna karışmaması için mültecileri Gazze bölgesinde tutmaya özen göstermiştir (Armaoğlu, 2023:106-107). İsrail'in kontrol ettiği topraklarda kalan az sayıdaki Arap'a İsrail vatandaşlığı verilmiş olsa dahi hiçbir zaman Yahudi vatandaşlarla eşit şartlarda olmamışlardır. 1948'deki Arap-İsrail Savaşı'nın ardından, BM rakamlarına göre Lübnan'a 100 bin, Suriye'ye 750 bin, Ürdün'e 700 bin, Mısır'a 7 bin, Irak'a 4 bin Filistinli mülteci yerleşmiştir (Chen, 2009:43). Bu mültecilerin statülerinin düzenlenmesine ilişkin ilk karar, BM Genel Kurulu'nda 19 Kasım 1948'te alınan 212 sayılı karardır. Bu kararla Filistinli mültecilere ilişkin düzenlemeleri hayata geçirmek amacıyla Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım Teşkilatı (United Nations Relief for Palestine Refugees) kurulmuş, 1 Aralık 1948-31 Ağustos 1949 aralığında 29,5 milyon dolarlık maddi yardım yapılması kararı alınmıştır (United Nations (a), 1948). BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1948'de almış olduğu (United Nations (b), 1948) 194 sayılı kararı ile “evlerine dönmek isteyen Filistinli mültecilerin evlerine geri dönmelerine en kısa zamanda izin verilmesi; geri dönmek istemeyenlerin ise mülklerine veya mülklerinin kaybına karşılık tazminat ödenmesi” kabul edilmiş olmasına karşın İsrail, bu kararın gereğini asla yerine getirmemiştir. İsrail, Filistinli mültecilerin evlerine geri dönmelerine izin vermemiş, bundan doğan zararlarını da tazmin etmemiştir. Günümüzde sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık 6 milyon dolayında Filistinli mülteci olduğu tahmin edilmekte, ayrıca Ekim 2023 sonrasında Gazze'deki 1,9 milyon kişinin de mülteci konumuna düşme olasılığı bulunmaktadır (Girit, 2024). Uzun yıllar boyunca mülteci kamplarında barınmak zorunda kalan Filistinli mülteciler, sadece politik koşullara bağlı uluslararası yardımlarla yetinmiş ve dolayısıyla yoksul kalmışlardır. Filistinli mülteciler meselesi, İsrail'in mevcut uluslararası hukuk kurallarını ihlali ettiği en önemli örnekler birini teşkil etmektedir. İsrail'in kayda değer nitelikte herhangi bir cezai yaptırımla karşı karşıya kalmaması, ilerleyen yıllarda çok sayıda uluslararası hukuk ihlalini gerçekleştirmesinin de önünü açmıştır.

1948 Savaşı'nın ortaya çıkardığı ve etkileri hâlâ devam etmekte olan bir diğer sorun Kudüs meselesidir. BM Genel Kurulu'nun 1947 yılında almış olduğu 181 sayılı kararlar özel bir statü verilen ve uluslararası bir yönetim altına alınan Kudüs, 1948 Savaşı sırasında ikiye bölünmüştür. Böylece önemli dini merkezlerin yer aldığı Doğu Kudüs Ürdün tarafından kontrol altına alınırken, İsrail ise Batı Kudüs'ü kontrol altına almayı başarmıştır. Savaşın ardından, BM Genel Kurulu'nun almış olduğu 194 sayılı

kararın 7. ve 8. fıkralarında, Kudüs'e 181 sayılı kararla verilmiş olan statünün devamı öngörülmüştür (United Nations (c), 1948). Ancak İsrail, bu kararı dikkate almamış ve Kudüs'ü İsrail'in başkenti yapma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte ilk olarak İsrail hükümeti ve İsrail parlamentosu (Knesset) Kudüs'ün statüsünün değiştiğini duyurmuş, Herzl'in mezarını buraya taşıyarak, Kudüs'te Yahudiler için bir ulusal anma ve yaşatma alanı kurmuştur. Bunların ardından İsrail, yönetsel düzenlemeler yapmış ve hükümet yerleşkesini Kudüs şehrinin sınırları içine almıştır (Selzer, 2021:59-60). Alınan kararlar sonrasında, İsrail Yüksek Mahkemesi Batı Kudüs'e yerleşmiş ve Şubat 1949'da Knesset Kudüs'te toplanmıştır 23 Ocak 1950'de Batı Kudüs'ü İsrail'in başkent ilan eden İsrail, 1951'de İsrail Bakanlar Kurulu'nu bakanlıklarıyla birlikte Batı Kudüs'e taşımıştır (Ataöv, 1980:43). Özetle İsrail, tıpkı mülteciler meselesinde olduğu gibi Kudüs meselesinde de uluslararası hukuku çiğnemiş ve hukuksuz eylemlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Arap-İsrail ilişkilerinde gerilimin tırmanmasına neden olan bir diğer sorun 1956 yılında, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'ın Asvan Barajı'nın finansmanı için Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonucu yaşanmıştır. 1956'daki Süveyş Krizi'nin doğrudan Filistin'de yaşanan gelişmelerle bağlantısı bulunmamaktadır. Süveyş Krizi hem bölgesel hem küresel nitelikteki en önemli sonucu, uzun yıllar boyunca Orta Doğu bölgesinde etkinlik kuran İngiltere ve Fransa'nın artık bölgeden tamamen çekilmesi sürecini başlatmasıdır. Zira İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan güç boşluğu Batı dünyasının temsilcisi olan ABD tarafından doldurulacaktır. Soğuk Savaş'ın da tüm hızıyla ilerlediği bu dönemde ABD ile her konuda rekabet içinde olan SSCB ise Arap ülkelerine destek vermeye başlamıştır. Böylece küresel ölçekte devam etmekte olan Soğuk Savaş'ın iki kutuplu etkisi, Filistin meselesinde de kendisini göstermiş, taraflar kendilerini destekleyecek süper güçlerle yakın ilişkiler kurmuşlardır.

Bir diğer Arap-İsrail Savaşı, Haziran 1967'de gerçekleşmiştir. 1967 Savaşı Filistin meselesindeki en önemli savaşlardan birisidir. Mısır, Suriye ve Ürdün hava kuvvetlerini harekete geçmeden yerde imha etmeyi başaran İsrail, kara savaşlarında da önemli başarılar elde etmiştir. Bu savaş sonrasında Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze gibi Arapların elinde kalan son Filistin toprakları da İsrail'in kontrolü altına girmiştir. İsrail ayrıca Suriye'ye ait olan günümüzde hâlen elinde tutmakta olduğu Golan Tepeleri'ni ve Mısır'a ait olan 1979 Mısır-İsrail Barış Antlaşması sonrasında Mısır'a iade etmiş olduğu Sina Yarımadası'nı da ele geçirmiştir. 1967 yılındaki savaş hem Arap-İsrail meselesinde hem de Filistin-Arap ülkeleri ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Filistinli Araplara destek vermekte olan SSCB, 1967 savaşının ardından, daha aktif bir politika izlemeyi tercih etmiştir. SSCB'nin vermiş olduğu destekle BM, bu kez Güvenlik Konseyi düzeyinde alınmayan kararlar, artık 1967 Savaşı sonrasında alınmaya başlanmıştır. 1948'de yaşanan savaş sırasında ve sonrasında Filistinli Arapların karşı karşıya kaldığı hak ihlallerinde, BM Güvenlik Konseyi düzeyinde alınamayan kararlar artık 1967 savaşı sonrasında alınmaya başlanmıştır. SSCB'nin de etkin desteğiyle birlikte BM Güvenlik Konseyi, 22 Kasım 1967'de 242 sayılı kararı almıştır. Bu karar,

savaş yoluyla toprak kazanımını reddetmekte, İsrail dâhil olmak üzere bölge ülkelerinin güvenlik içinde yaşama hakkına ve sürekli ve adil bir barışın sağlanmasına ilişkin çağrıda bulunmaktadır (United Nations, 1967). Ancak kararın yapmış olduğu barış çağrısına rağmen, sorunun taraflarınca farklı biçimlerde yorumlanması nedeniyle anlaşmazlıklara da neden olmuştur. SSCB, Mısır ve Ürdün tarafı İsrail'in maddenin ilk olarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesi gereğini içerdiğini savunurken, İsrail tarafı ise maddede yer alan "güvenlikli ve tanınmış" sınırlar ifadesinin gereği sağlanana kadar işgali altındaki topraklardan çekilmesinin söz konusu olamayacağını savunmuştur (Yılmaz Şahin, 2019:174-175.) 1967 savaşının taraflarından biri olan Suriye ise 242 sayılı kararı, Filistin davasının bir kenara bırakılarak İsrail'e destek verilmesi olarak görmüş ve ilgili kararı reddetmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin halen geçerli olan bu kararı, İsrail işgali altında olan Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze bölgesinde ve Suriye'ye ait Golan Tepeleri'nde Arap tarafının 1967 öncesi sınırlara dönüşmesi çağrılarının dayanağını oluşturmaktadır. Ayrıca Arap tarafının, İsrail'in Kudüs'e yönelik düzenlemelerinin de yine 242 sayılı karara atıfla uluslararası hukuka uygun olmadığını savunmasına olanak sağlamaktadır.

İsrail, 1967 savaşının ardından ele geçirmiş olduğu Doğu Kudüs'ü 30 Temmuz 1980'de ilhak ederek, tam ve birleşik Kudüs'ün İsrail'in ebedi başkenti olduğunu ilan etmiş, Tel Aviv'de bulunan büyükelçiliklerin Kudüs'e taşınması için çağrıda bulunmuştur (Uzer, 2017:139). İsrail'in Kudüs'ü başkenti olarak ilan etmesi, BM dahil olmak üzere uluslararası kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. BM Güvenlik Konseyi 30 Haziran 1980'de almış olduğu 476 sayılı kararla (United Nations (a), 1980) ve 20 Ağustos 1980'de almış olduğu 478 sayılı kararla (United Nations (b), 1980) İsrail'i kınamış ve Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik almış olduğu tüm tedbirleri geçersiz saymıştır.

Arap-İsrail Savaşları'nın dördüncüsü, Yahudilere ait bir bayram olan Yom Kippur gününde, 6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye kuvvetlerinin İsrail'e saldırısı ile başlamıştır. Mısır ve Suriye tarafından başlatılan saldırının temel amacı geçmişten farklı olarak İsrail'in haritadan silinmesi değil, 1967 savaşıyla ele geçirmiş olduğu toprakların İsrail'den geri alınmasıdır (Armaoğlu, 2023:310). 1973'te başlayan savaş, petrol üreticisi Arap ülkelerinin İsrail'e ve ona destek veren ülkelere karşı başlattıkları petrol ambargosuyla küresel ölçekte etkiler ortaya çıkarmıştır. 1973 savaşı Mısır'ın nispi başarısı ile başlamış, İsrail'in Suriye kuvvetlerini bertaraf etmesinin ardından, Mısır ordusunu kuşatmasıyla devam etmiştir. Ateşkes imzalanmadan çok yakın halde, birbirlerini kuşatmış olarak beklemekte olan Mısır ve İsrail ordularının tekrar savaşa tutuşmadan birbirlerinden ayrılması için uluslararası kamuoyu seferber olmuştur. SSCB Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko'nun ve ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'in 22 Ekim'de sunmuş oldukları ateşkes anlaşmasının Suriye, İsrail ve Mısır tarafından kabul edilmesinin ardından, Kissenger'in daha aktif bir rol oynadığı iki orduyu birbirinden ayırmaya yönelik mekik diplomasisi süreci başlamıştır (Cleveland, 2008, 418-419). Kissenger'in diplomatik yöntemlerle inisiyatifi ele alması, Mısır'ın SSCB'den uzaklaşarak ABD ile yakınlaşmasının ve sonrasında Camp David Görüşmeleri ile başlayan barış sürecinin yolunu açmıştır.

Bariş Sağlama Girişimleri

Filistin’de barişı sağlamaya yönelik ilk girişim, Arap-İsrail bariş süreci ile paralel olarak gelişmiştir. Filistin-İsrail barişı ilk olarak, Arap-İsrail barişına ilişkin ilk adımlarının atıldığı Camp David Zirvesi’nde ele alınmıştır. Camp David Anlaşmaları, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, İsrail Başbakanı Menahem Begin ve ABD Başkanı Jimmy Carter’in katıldığı on iki gün süren pazarlıkların ardından 17 Eylül 1978’te imzalanmıştır. Camp David Anlaşmaları iki adet anlaşmadan oluşmaktadır: Orta Doğu Bariş İçin Çerçeve Anlaşması ve Mısır İsrail Bariş İçin Çerçeve Anlaşması. Her iki anlaşma da bir bariş anlaşması değil, yapılacak olan bariş anlaşmasının görüşmelerinin esaslarını ve prensiplerini belirleyen anlaşmalardır. Filistin meselesinin çözümüne ilişkin esaslara, Orta Doğu Bariş İçin Çerçeve Anlaşması’nda yer verilmiştir. Çerçeve Anlaşmasında; Filistin meselesinin çözümü için BM Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu 242 ve 338 sayılı kararları dikkate alınarak, Batı Şeria ve Gazze’de özerk bir yönetimin kurulması, İsrail askerlerinin çekilmesi, beş yıllık Mısır ve Ürdün gözetimindeki özerklik statüsünün ardından Batı Şeria ve Gazze’nin nihai statüsünün belirlenmesine ilişkin görüşmelerin başlatılmasını da içeren birtakım kararlar alınmıştır (Armaoğlu, 2023:397). Mısır-İsrail Bariş Antlaşması 1979’da imzalanmış olması rağmen, Filistin meselesinde uzlaşa sağlanamamış ve bariş süreci kesintiye uğramıştır.

Filistin-İsrail barişına ilişkin süreç resmen 1991 yılında başlamıştır. Bariş sürecinin başlamasına en çok katkı sağlayan faktörlerden biri, Filistin Kurtuluş Örgütü’nün (FKÖ) 1988 yılında bir bildiriyle İsrail’in devlet olarak var olma hakkını tanıdığını, çatışmaları silahlı mücadeleye dönüştürmeyeceğini ve BM Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu 181, 242 ve 338 sayılı kararları tanıdığını belirten açıklaması olmuştur (Shu & Hussain, 2018:347). Bu kararın ardından FKÖ’nün de dahil olduğu uluslararası bariş süreçleri hız kazanmıştır.¹ FKÖ yapmış olduğu ilk kongrede (28 Mayıs-3 Haziran 1964) Filistin topraklarının İngiliz Manda yönetimi altındaki topraklar olduğuna, Arapların anavatanı olan bu toprakları savunmalarının onların meşru hakları olduğuna ve 1917 Balfour Deklarasyonu ve 1947’deki Filistin’in taksimi kararını tanımadıklarına dair kararlar almıştır (Kaya & Polat, 2023:230). BM kararlarını İsrail’i tanımadığını gösteren bu açıklamalar, FKÖ’nün uzun bir süre ABD ve İsrail tarafından muhatap alınmamasına neden olmuştur. Ancak FKÖ’nün 15 Kasım 1988 tarihli bildirisi, tıkanmış olan Filistin-İsrail bariş sürecinin başlamasını sağlamıştır.

1 FKÖ, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır’ın desteğiyle, Arap Ligi’nin finansörlüğünde 1964 yılında kurulmuş, ilerleyen süreçte Filistin davası için mücadele eden çok sayıda örgütün dahil olduğu bir üst örgütlenmeye dönüşmüştür. Abdülnasır her ne kadar FKÖ’yü kendisinin kontrolü altında olan bir örgüt olarak dizayn etmiş olsa da örgütün yönetimi kısa süre içinde 1950’lerin sonunda Kuveyt’e üniversite mezunu gençler tarafından kurulan El-Fetih’in eline geçmiştir. El-Fetih ile FKÖ ayrı örgütler olmalarına rağmen, El-Fetih’in efsanevi lideri Yaser Arafat’ın FKÖ’nün de yönetimini devralması nedeniyle birbirleriyle özdeşmiş gibi algılanmaktadır. FKÖ’nün Filistin halkının resmi temsilcisi olarak kabul edilmesi süreci 1974 yılında Rabat’ta gerçekleştirilen Arap zirvesi sırasında FKÖ’ye Filistin halkının meşru temsilcisi sıfatı verilmesi ile başlamıştır. Ardından 1974 yılında FKÖ’ye BM Genel Kurulu’nda gözlemci statüsü verilmiştir. 1975’te Paris’te bir büro açmasına müsaade edilen FKÖ’ye Avusturya tarafından tam diplomatik haklar 1980’de tanınmıştır. FKÖ’nün dünya çapında kabul görmesine karşın ABD, FKÖ’nün 1988’deki bildirisine kadar FKÖ’yü tanımayı reddetmiştir (Cleveland, 2008:397-400).

Filistin-İsrail barış görüşmelerinde Filistin halkının resmi temsilcisi olarak, FKÖ'nün yer aldığı ilk görüşmeler 1991 yılında Madrid Konferansı ile başlamıştır. 1991-1993 yıllarında İsrail, FKÖ, ABD, çok sayıda Arap ülkesi ve AB üyelerinin katıldığı toplantılar, taraflar arası anlaşmazlıklar nedeniyle başarılı olamamasına karşın, İsrail ile FKÖ'nün birbirlerini resmen tanıması barış yolunda önemli bir aşama olmuştur. Madrid Konferansı'ndaki çok seslilik nedeniyle uzlaşının sağlanamadığını düşünen Norveç hükümetinin girişimiyle, Oslo kentinde 1993 yılı yaz aylarında gizlilik altında yürütülen sadece FKÖ ve İsrail heyetlerinin katıldığı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde daha önce uzlaşa sağlanamayan birçok konuda uzlaşya varılabilmektedir. Oslo görüşmeleri sonucunda 13 Eylül 1993'te Oslo I ve 28 Eylül 1995'te Oslo II olarak adlandırılan anlaşmalar imzalanabilmektedir. Oslo I'de İsrail askerlerinin, Gazze Şeridi ve El-Halil'den 4 ay içinde çekilmesine, askerlerin çekilmesi sonrasında bu toprakların yönetimine ilişkin düzenlemelere, Batı Şeria ve Gazze'nin nihai statüsünün 2 yıl içinde görüşülmeye başlanmasına ve 1967 Savaşı'nda topraklarını terk etmek zorunda kalan Filistinlilerin geri dönmelerine dair anlaşmaya varılmıştır. Oslo II Anlaşması'nda ise Filistin polis teşkilatının temelleri atılmış, İsrail'in kontrolü altındaki Kudüs'te yaşayan Filistinlilere oy hakkı verilmiş, Gazze ve Batı Şeria toprakları güvenlik alanlarına ayrılarak, yönetiminin kısmen Filistinlilere devredilmesine dair kararlar alınmıştır (Kaya & Polat, 2023:235-236).

Oslo Anlaşmaları hem Yahudi toplumunda hem de Filistinli Araplar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Oslo Anlaşmaları'nın imzalanmasının ardından, anlaşmayı İsrail adına imzalayan İşçi Partisi lideri İzak Rabin, 4 Kasım 1995'te, koyu dindar olan Yigal Amir tarafından, Yahudi yasasının Yahudi topraklarını düşmana veren her Yahudi'nin öldürülmesini emrettiği inancı nedeniyle öldürülmüştür (Cleveland, 2008:557-558). Rabin suikastının ardından İsrail'de yapılan seçimleri, uzlaşmaya kesinlikle karşı olan, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de yeni yerleşimler kurmaya devam etmesi gerektiğini savunan Binyamin Netenyahu liderliğindeki Likud Partisi kazanmış ve Oslo Anlaşmaları ile sağlanan barış, tehlike altına girmiştir.

Oslo Anlaşmalarının Filistinli Araplar bakımından en önemli etkisi, Hamas'ın etkinliğinin ve gücünün artmasına katkı sağlaması olmuştur. 1987 yılında Birinci İntifada sırasında Ahmed Yasin tarafından kurulan Hamas, kısa süre içinde Filistin direnişindeki en önemli simgelerden biri haline gelmiştir. Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünden esinlenerek kurulmuş olan Hamas, Filistin direnişini dini bir görev olarak görmekte ve işgal altındaki toprakların terk edilemeyeceğini söyleyerek İsrail'e karşı mücadele etmektedir (Sarı, 2020:148) Zaman içinde FKÖ'nün kan kaybetmesiyle birlikte Hamas'ın Filistin bölgesinde etkisi artmış, 2006 seçimlerinde başarılı olarak Filistin'de iktidara gelmeyi başarmıştır. Hamas, İslami bakımdan Yahudilerle uzlaşılmasına karşı çıkmakta ve Kudüs merkezli bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını savunmaktadır. FKÖ'nün Oslo Anlaşmaları'nda iki devletli çözüme rıza göstermesine rağmen barışa ilişkin kayda değer bir ilerleme sağlanamıyor oluşu Hamas'ın elini güçlendirmiş, Filistin siyasetindeki etkisini arttırmıştır (Ayhan, 2009:113-114). ABD ve İsrail, FKÖ'yü tanımalarına ve bu

örgütle barış görüşmelerinde bulunmalarına karşın, Filistin’de seçimler kazanarak, Filistin yönetiminde etkin hale gelen Hamas’ı halen tanımamakta ve terörle ilişkilendirerek uluslararası arenada yalnızlaştırmaya çalışmaktadırlar.

Oslo I ve Oslo II anlaşmalarının ardından barış için çok sayıda anlaşma yapılmıştır. Bunlar arasında yer alan 17 Ocak 1997’de Arafat ile Netanyahu arasında imzalanan Hebron Protokolü, İsrail askerlerinin El-Halil kentinden çekilmesine ve güvenliğin sağlanmasına ilişkindir. Arafat ve Netanyahu arasında imzalanan bir diğer belge olan Wye Memorandumu ile İsrail askerlerinin Batı Şeria’dan çekilme sürecine ilişkin ayrıntılara yer verilirken, Filistin’in daimî statüsünün belirlenmesine ilişkin çalışmaların sürdürülmesine ve ABD’nin taraflara yardımcı olmasına dair kararlar alınmıştır. Filistin ile İsrail arasında uzun yıllar boyunca devam eden barış görüşmeleri sırasında, Filistin halkının tek resmi temsilcisinin FKÖ olmasına karşın, İsrailli temsilciler İsrail’de gerçekleştirilen seçimlerle hükümetin el değiştirmesi sonucunda birkaç kez değişmiştir. İsrail’de 17 Mayıs 1999’da gerçekleşen seçimlerin ardından Netanyahu hükümeti yerini İşçi Partisi lideri Ehud Barak’a bırakmıştır. 4 Eylül 1999’da bu kez Barak hükümeti ile Filistin yönetimi arasında Şarm El-Şeyh ya da II. Wye Anlaşması olarak da adlandırılan anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın temel gündem maddesi de Oslo II’de uzlaşıya varılmış olan ancak halen tamamlanamamış olan İsrail’in Filistin topraklarından çekilmesine ilişkindir. 11-24 Temmuz 2000 tarihleri aralığında II. Camp David Zirvesi düzenlenmiş ve bu toplantıya ABD başkanı Bill Clinton, Ehud Barak ve Yaser Arafat katılmıştır. II. Camp David’in de temel gündem maddeleri bir kez daha İsrail askerlerinin Filistin topraklarından çekilmesi süreci ve Filistin’in nihai statüsü olmuşsa da taraflar arasında kesin bir uzlaşıya varılamamıştır (Arı, 2017:216-243). Oslo Anlaşmaları sonrasında başlayan ve bir sonuca ulaşamayan bir dizi görüşme, 2000-2005 yıllarında süren ikinci intifada ile kesintiye uğramıştır. Ariel Şaron’un Mescid-i Aksa ziyareti nedeniyle başlayan ikinci İntifada sürecinde de İsrail ile Filistin tarafı arasında görüşmeler sürdürülmüştür. İkinci İntifada sürecindeki ilk görüşme 21 Ocak 2001’de Taba’da gerçekleştirilmiştir. Ardından 13 Haziran 2001’de kabul edilen Tenet Planı ile bir kez daha İsrail askerlerinin Filistin topraklarından çekilmesi süreci ele alınmış ancak bir sonuca vurdurulamamıştır (Shlaim, 2015:875-880).

Filisin-İsrail barış sürecinde çok sayıda görüşme yapılması, çok kez uzlaşıya varılması ve anlaşmalar imzalanmasına karşın, barış süreci her defasında akamete uğramıştır. Barış süreci, İsrail’de Taba görüşmelerinin ardından yapılan seçimlerde Şatilla katliamından sorumlu tutulan Ariel Şaron’un seçilmesiyle bir kez daha gerilemiştir. Yürütülen çok sayıda görüşmeye rağmen anlamlı bir başarı elde edilememesi ve İkinci İntifada sırasında Yaser Arafat’ın ev hapsine alınması gibi uygulamalar, FKÖ’nün Filistin halkı üzerindeki etkisinin zayıflamasına ve Hamas’ın güçlenmesine yol açmıştır. Yaser Arafat’ın 11 Kasım 2004’te vefatı üzerine FKÖ liderliğine geçen Mahmud Abbas, Yaser Arafat kadar Filistin halkı üzerinde siyasal nüfuza sahip olamamıştır. Ancak 2006’da yapılan seçimlerde Hamas büyük bir başarı elde etmiştir. 2006 seçimlerinde Hamas’ın kazandığı bu zafere rağmen hem İsrail hem de ABD yönetimi Hamas’ı tanımayacağını ve Filistinli seçmenlerin

kararını tanımadığını ilan etmiştir (Ayhan, 2009:117-118). İsrail'in Hamas'ı reddi, örgütün Filistin siyasetinde etkin rol oynamaya başlamasına ve Filistin'le İsrail arasında yürütülen barış sürecinin akamete uğramasına neden olmuştur.

Filistin Meselesini Çözumsuzluğa Sürükleyen Faktörler

Filistin meselesinin çözülmemesinde veya çözülememesinde konunun çok taraflı ve çok boyutlu olması önemli bir rol oynamaktadır. Sorunun taraflarının dini, tarihi, siyasi ve ideolojik bakımdan çıkar çatışması içinde olması ve birbirlerine karşı hasmane bir tutum belirlemesi, sorunun çözumsuzluğuna hizmet etmektedir. Filistin meselesinin en önemli tarafları Filistinli Araplar ve İsrail olmasına karşın; Türkiye, İran ve Arap ülkeleri dahil bölgesel güçlerin yanı sıra ABD, Rusya, Çin, Avrupa ülkeleri gibi çok sayıda aktör Filistin'de yaşanmakta olan gelişmelerde önemli roller oynamaktadır. Müdahil olan aktör sayısının çok sayıda olması, sorunun çözülebileceği olasılığının da azalmasına neden olmaktadır.

Sorunun en önemli taraflarından biri olan İsrail bakımından Filistin sorununu çözumsuzluğa sürükleyen konuların başında dini inançlar ve dinin toplumsal etkileri yer almaktadır. Önce Babilliler ardından da Roma İmparatorluğu tarafından göçe zorlanan ve yerleşmiş oldukları toprakları terk ederek dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudi toplumunun, gittikleri ülkelerde asimile olmadan yüzyıllar boyunca kimliklerini korumalarına katkı sağlayan en önemli şey dinleri idi. Yahudi inancına ve kutsal metinlerine göre Filistin toprakları, Yahudilere Tanrı tarafından vaat edilen topraklardı ve onların bir gün kendilerine vaat edilen topraklara geri dönecekleri inançlarını canlı tutmalarına ve asimile olmamalarına katkı sağlamaktaydı. Tanrı tarafından seçilen halk olduklarına olan inançlarının yanı sıra Filistin topraklarının da kendilerine Tanrı tarafından vaat edildiğine ve Yahudilik ile Filistin toprakları arasındaki bağın ebedi olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca Tanrı, halk ve toprak arasında kurulmuş olan zincirin tek bir halkası dahi kırılacak olursa, bütünün tehlike altına gireceği şeklinde bir inanca sahiptirler (Attias & Benbassa, 2012:97-100). Bu inanç, Yahudilerin hem İsrail'in kuruluşu sürecinde hem de günümüzde, Filistinli Arapları kontrol altında tutmak istemelerine, Gazze Şeridi ve Batı Şeria gibi nüfusun büyük çoğunluğunu Arapların oluşturduğu bölgelerde iskân politikaları uygulayarak, bölgedeki Yahudi nüfus oranını arttırmaya çalışmalarına neden olmaktadır. Siyonist Yahudiler, dini inançları bağlamında Filistin toprakları üzerindeki kontrolü asla kaybetmek istememekte ve çözumsuzluğun devam etmesine neden olmaktadır.

Yahudi toplumu bakımından Filistin topraklarını vazgeçilemez kılan bir diğer unsur ise, Yahudi toplulukların sürgün sonrasında yerleşmiş oldukları başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere çok sayıda bölgede tarih boyunca ayrımcılığa maruz kalmış olmalarıdır. Yahudilerin tarih boyunca maruz kaldıkları ayrımcılık, antisemitist politikalar ve hatta pogrom adı verilen olan toplu şiddet olayları Yahudiler arasında Siyonist düşüncenin doğması, güçlenmesini ve harekete geçmesini sağlayarak, Filistin'e yönelik göçlerin

başlatılmasına neden olmuştur (Şavlı, 2023:69). Filistin sorununu çözümsüzlüğe sürükleyen en önemli nedenlerden birisi de bu tarihi gerçekliktir. Yahudi toplumu için, ayrımcılığa maruz kalmayacakları ve güvende olacaklarına inandıkları kendi devletlerini kurmak hayati önem taşımaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak İsrail Devleti'nin kuruluşu sonrasında, İsrailli yetkililer güvenliklerini garanti altında tutmak ve egemenliklerini korumak amacıyla hem bölgedeki diğer Arap devletlerinin hem de Filistinli Arapların kendisi için bir tehdit oluşturamaması amacıyla üst düzey güvenlik tedbirleri almaktadır. İsrail, Filistinli Arapların kendi devletlerini kurmasını veya Filistin Arap toplumunun kendi kendini idare edebilecek düzeyde imkanlara kavuşmasını, İsrail'in ve Yahudi toplumunun güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamakta ve Filistinlileri kendi yönetimi ve gözetimi altında tutma gayretini sürdürmektedir. İsrail'in çok boyutlu ve önemli güvenlik sorunları vardır. İsrail'in güvenlik kaygılarını arttıran faktörleri başından savunulması zor olan bir coğrafyada yer alması, kendisini düşman olarak gören devletlerle sınırlara sahip olması, nüfusunun az olması gibi nedenler yer almaktadır, ayrıca İsrail'in herhangi bir kolektif savunma örgütüne üye olmaması da savunma kabiliyetini azaltmaktadır (Aytürk, 2022:227).

Sorunun diğer bir önemli tarafı olan Filistinli Araplar ise karşı karşıya kaldıkları ağır şartlar nedeniyle mücadele etmeye, direnmeye devam etmekte ve sorunun İsrail lehine olacak biçimde üstünün örtülmesine izin vermemektedirler. Filistin halkının önemli bir kısmı, 1948 ve 1967 yıllarındaki Arap-İsrail savaşlarında yüzyıllar boyunca yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmış ve geri dönmek istediklerinde buna izin verilmemiştir. İsrail tarafından zararları da tazmin edilmeyen yüzbinlerce Filistinli, komşu ülkelerdeki mülteci kamplarında yaşamak zorunda kalmışlardır. 2023 itibarıyla Ürdün, Lübnan, Suriye, Gazze, Batı Şeria ve Kudüs'te BM'ye kayıtlı 58 mülteci kampı bulunmakta, yaklaşık 6 milyon Filistinli ise mülteci statüsünde bulunmaktadır (Uysal, 2023). 75 yılı aşkın süredir kendi evlerine dönemeyen ve başka ülkelerde vatandaşlık alamayan Filistinli halkın bu çaresizliği, Filistin davasını sahiplenmelerini ve direnme güçlerinin artmasını sağlamaktadır. Filistin halkının davasını sahiplenmesi ve İsrail'e karşı direnmesi sorunun İsrail ve destekçileri tarafından, İsrail lehine olacak biçimde çözülememesi, sorunun yıllar boyunca devam etmesine neden olmuştur.

Filistinli Araplar bakımından hayati nitelikte bir sorun oluşturan bir diğer konu, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de kurmuş olduğu, sayıları her geçen gün artmakta olan Yahudi yerleşimleridir. İsrail, 1947'deki Taksim Planı ile Filistinli Araplara verilmiş olan ve 1967 savaşı sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı ile İsrail'in çekilmesi istenen Batı Şeria ve Gazze'de yerleşimler kurmaktadır. Bu yerleşimlerin sayısı, İsrailli sivil toplum örgütü Peace Now'a göre 2023 yılı itibarıyla Doğu Kudüs ve Batı Şeria'da 300'ün üstüne çıkmış bulunmaktadır (Kansara & Hashim, 2023). Yahudi yerleşimlerinin ve yerleşimcilerinin sayısının her geçen gün artması, Filistinlilere ait olan toprakların Yahudiler tarafından işgal edilmesi ve Filistin toplumunun ve yerleşim yerlerinin parçalanması anlamına gelmektedir. Filistin topraklarındaki bu parçalanmışlık ve artan Yahudi nüfus, barış sürecinin nihayetinde bir Filistin devleti kurulabilmesi halinde yeni

kurulacak devlet bakımından önemli bir zafiyet teşkil edecektir. Filistinlilere ait olan topraklardaki sayıları her geçen gün artmakta olan Yahudi yerleşimleri ve yerleşimcileri sorunun çözümsüzlüğünde çok önemli bir rol oynamaktadırlar.

Filistinli Araplar bakımından zafiyet oluşturan bir diğer faktör ise, siyasi bölünmüşlüktür. Aksa Tufanı harekâtı ve sonrasında İsrail'in hâlen uygulamakta olduğu insan hakları ihlallerini de içeren operasyonu sırasında İsrail operasyonlarının Gazze üzerinde yoğunlaştığı, Batı Şeria'ya olan müdahalelerin sınırlı düzeyde olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar Batı Şeria'yı yönetmekte olan FKÖ lideri Mahmud Abbas, Aksa Tufanı sonrasında, Filistinlilerin kendilerini savunma hakkına sahip olduğuna dair açıklamalarda bulunmuş olsa da (Sawafta, 2023) İsrail askerilerinin hâlen etkin rol oynadığı Batı Şeria'nın, Gazze ile bir dayanışması veya Gazze'ye yardımı söz konusu olamamıştır. Filistinli Arapların birbirleri ile sınır bağlantısı olmayan iki şehirde farklı siyasi anlayışa sahip yönetimler altındaki bölünmüşlük hali İsrail'in çıkarlarına hizmet etmektedir.

Filistinli Araplar bakımından zafiyet oluşturan önemli faktörlerden bir diğeri ise, bu halkın tepkilerinin terörle ilişkilendirilmesidir. Filistin halkının İsrail ile olan mücadelelerinin ilk yıllarında FKÖ'nün altında yer alan El-Fetih, Filistin Kurtuluşu Halk Cephesi, Filistin Kurtuluşu Demokratik Cephesi gibi örgütlerin gerçekleştirmiş olduğu gerilla eylemleri, intihar saldırıları, uçak kaçırma eylemleri veya 1972 Münih Olimpiyatları'ndaki rehin alma olayları gibi çok sayıda eylem nedeniyle, FKÖ terörle ilişkilendirilmiştir (Cleveland, 2008:399-401). Yaser Arafat'ın 1988 yılındaki politik hamlesi sonucunda FKÖ adı artık terörle bağlantılı olarak anılmamaya başlanmış ve FKÖ uluslararası arenada kabul görmeye başlamıştır. Ancak Filistin'de gerçekleştirilen 2006 seçimlerinde büyük bir başarı elde eden ve hâlihazırda Gazze'yi yönetmekte olan Hamas ise hâlâ İsrail, ABD, AB, İngiltere, Kanada ve Avusturalya tarafından terör örgütü olarak tanınmaktadır. BM tarafından hazırlanan terör örgütleri listesinde yer almayan Hamas'ın, Rusya, Çin, Türkiye, İran ve Katar gibi ülkelerle diplomatik ilişkileri bulunmaktadır (Hamsici, 2023). Filistinli Arapların kendilerini ve topraklarını korumak için -bazı dönemlerde aşırı şiddet içeren olaylara karışmış olmalarına karşın- İsrail'e karşı vermiş oldukları mücadelenin “terör”le birlikte anılması ve terör bağlantısı kurulması da İsrail'in çıkarlarına hizmet etmektedir. Filistin ile “terör”ün birlikte anılması, İsrail'in Filistinlilere karşı uygulamakta olduğu aşırı şiddet eylemleri içeren, asimetrik saldırılarına hukuki ve siyasi bir kılıf uydurmasını kolaylaştırmaktadır.

İsrail-Filistin meselesini çözümsüzlüğe sürükleyen bir diğer faktör de bölgesel ve küresel güçlerin konuya ilişkin olarak takınmış oldukları politik tutumdur. Hem Filistin tarafının hem de İsrail tarafının önemli bölgesel ve küresel destekçileri bulunmaktadır. Bunların taraflara vermekte oldukları destek, tarafların direnme gücünü arttırmakta, her iki tarafın da kendi iddiaları ve istekleri konusunda kararlı bir politik tutum sergilemelerini kolaylaştırmaktadır. Filistin meselesinde dış aktörlerin desteği hususunda İsrail daha şanslı bir konumda bulunmaktadır. 1956'daki Süveyş Krizi sonrasında bölgeye yerleşen ABD'nin İsrail'e her konuda vermekte olduğu açık destek, İsrail'in Filistin topraklarının

tamamını kontrol etme hususundaki arzusunu güçlendirmekte ve Filistin'in nihai statüsünün belirlenmesi ile iki devletli çözüme ilişkin görüşmelerde işi yokuşa sürerek, çözümsüzlüğü bir politika olarak belirlemesine katkı sağlamaktadır. Sorunun çözümsüz kalması, Filistin topraklarının çok büyük bir kısmının İsrail'in kontrolü altında kalmasına, yeni Yahudi yerleşimleri açılmasına, bölgedeki Yahudi nüfusunun oranının artmasına ve İsrail'in askeri etkinliğinin sürmesine neden olmaktadır ve bu durum İsrail'in çıkarlarına hizmet etmektedir.

Sonuç

Filistin topraklarının paylaşımı 19. yüzyılın sonlarından itibaren Orta Doğu'nun önemli konularından biri haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu tarafından sürgüne gönderilen Yahudiler, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Filistin topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Yahudi göçlerinin başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olan Filistin, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz Manda yönetimi altına girmiştir. İngilizler, 1917 yılında yayınlamış oldukları Balfour Deklarasyonu ile Savaşın sona ermesinin ardından Filistin'de takınacakları politik tutumun da ipuçlarını vermişlerdir. İngiliz Manda yönetimi altındaki Filistin'de artan göçlerin de etkisiyle 1929'dan itibaren geniş çaplı ayaklanmalar yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından İngilizler, Filistin meselesinin çözümü için BM'ye başvurmuş, 1947 yılında alınan Taksim Kararı'nın ardından, Filistin toprakları ikiye bölünmüştür. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından başlayan Birinci Arap İsrail Savaşı sonucunda, yeni kurulmuş olan devlet, BM tarafından Filistinli Araplara verilmiş olan toprakların önemli bir kısmını da kontrolü altına almayı başarmıştır. Filistinli Araplara bırakılan Batı Şeria ve Gazze ise Ürdün ve Mısır'ın kontrolü altına girmiş ve Filistin Arap Devleti kurulamamıştır.

1967 yılındaki savaşta büyük bir askeri başarı kazanan İsrail Sina Yarımadası, Gazze Şeridi, Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri'ni işgal etmiştir. Sina Yarımadası dışındaki toprakları hâlen işgali altında tutmakta olan İsrail, böylece Filistin topraklarının tamamını kontrolü altına almayı başarmıştır. 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Arap-İsrail barış süreçleri başlamıştır. İlk barış süreci Camp David'de başlamış, Mısır ile İsrail arasında bir barış anlaşmasının imzalanması ile sonlanmıştır. Arap devletlerinin İsrail ile mücadelede kendilerini yalnız bıraktığını düşünen Filistinliler ise çok sayıda örgüt kurarak İsrail ile mücadeleye devam etmişlerdir. Bunlar arasında en öne çıkanı Yaser Arafat liderliğindeki El-Fetih olmuştur. Arafat'ın, kısa süre içinde Mısır Cumhurbaşkanı Abdülnasır tarafından kurulan FKÖ'nün liderliğini ele geçirmesinin ardından, FKÖ İsrail'e karşı yürütülen direnişin sembolü haline gelmiştir.

Yaser Arafat'ın 1988'de İsrail'i tanımasının ardından Filistinli Araplarla İsrail arasındaki barış süreci başlamıştır. 1991'de Madrid Konferansı ile başlayan süreçte en önemli başarılar Oslo I-Oslo II ile kazanılmıştır. Ancak bu anlaşmalarla sağlanan barışı hayata geçirmek kolay olmamıştır. Oslo anlaşmaları hem İsrail içindeki radikal Yahudilerden

hem de Filistinli Araplardan sert tepkiler almıştır. İsrail tarafının, Filistin toprakları üzerindeki kontrolünü kaybetmek istememesinden dolayı, hâlâ Filistin'in nihai statüsü konusunda ve İsrail'in Filistinli Araplara ait topraklardan çekilmesi hususunda bir ilerleme kaydedilememiştir.

Filistin'e 19. yüzyıldaki Yahudi göçleriyle başlayan ve bir türlü çözöl(e)meyen bir sorun haline gelen Filistin meselesi, 2023 yılında Hamas'ın Aksa Tufanı operasyonu ile bir kez daha dünya gündeminin merkezine oturmuştur. Hem İsrail tarafının hem de Filistinli Arapların dini, kültürel, tarihi sebeplerle Filistin topraklarını terk etmek istememeleri nedeniyle sorunun kısa ve orta vadede çözümü mümkün görülmemektedir. ABD desteğini arkasına almış olan İsrail'in işlemekte olduğu savaş suçları nedeniyle, Filistin meselesine artık sadece bir toprak paylaşımı meselesi, siyasi ve dini nitelikli bir çekişme olarak değil, insanlık onuruna, insan yaşamının kutsiyetine dair bir mesele olarak bakmak gerekmektedir.

Kaynakça

- Alandağlı, M. (2018). Arazi Alım-Satım İstatistik Defterlerine Göre Kudüs'te Yabancıların Mülk Edinimleri (XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başları. XVIII. Türk Tarih Kongresi. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/50-MuratAlandaagli.pdf>
- Arı, T. (2017). Geçmişten Günümüze Orta Doğu Cilt 2: Irak, İran, ABD, Petrol, Barış Süreci ve Arap Baharı. Alfa Akademi Basım Yayım: Bursa.
- Armaoğlu, F. (2023). Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988). (8. Baskı). Kronik Kitap:İstanbul
- Ataöv, T. (1980). Kudüs ve Devletler Hukuku. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Cilt 35. Sayı 1. (29-54).
- Attias J.C., Benbassa, E. (2012). Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail. Nihal Önal (Çev.). (3. Baskı). İletişim Yayınevi: İstanbul.
- Avneri, A. L. (1984). The Claim of Dispossession Jewish Land-Settlement and the Arabs 1878-1948. (Çev.) Kfar-Blum Translation Group. Transaction Books: New Brunswick (USA) and London (UK)
- Ayhan, V. (1996). HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam. Ortadoğu Etütleri. 1 (1). (101-136).
- Aytürk, İ. (2022). Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler. Meliha Benli Altunışık (Der.) Ortadoğu ve Dış Politika. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. (207-231).
- BDT (1917). Balfour Declaration: Text of the Declaration (November 2, 1917. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/text-of-the-balfour-declaration>
- Chen, T. (2009). Palestinian Refugees in Arab Countries and Their Impacts. Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia). 3 (3). (42-56).
- Cleveland, W.L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. Mehmet Harmancı (Çev.). Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Ersoy Ceylan, T. (2019). 19 Yüzyıl Sonunda Filistin'de Arap-Yahudi Karşılaşmasının Bir İncelemesi: Komşudan Hasıma Dönüşümün Tarihsel Sosyolojisi. Journal of Islamicjerusalem Studies (Beytülmakdis Araştırmaları Dergisi). 19 (3): 293-316.
- Fieldhouse, D. K. (2018). Ortadoğu'da Batı Emperyalizmi 1914-1958. Merve Şahin (Çev.) T&K Yayınları: İstanbul.
- Fraser, T.G., Mango, A., Mcnamara, R. (2011). Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu. Füsun Doruker (Çev.). Remzi Kitabevi:İstanbul.
- Girit, S. (2024). Dünyada kaç Filistinli mülteci var, Filistin diasporası ne kadar büyük?. (11 Ocak 2024). <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn05p4zm35zo>
- Gürkan, S.L. (2023). Din ve Kimlik Olarak Yahudilik. Orhan Karaoğlu, Nail Elhan (Edt.) İsrail: Bir Ülkenin Anatomisi. İnkılâp Yayınevi: İstanbul. (15-29).

- Hamsici, M. (2023). Hamas: Kökeni, İdeolojisi, Politikaları, Örgütlenme Modeli (14 Ekim 2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv23vwm1xz2o>
- Kansara, R., Hashim, M. (2023). Batı Şeria'da Aşırı Dinci Yahudi Yerleşimciler Nasıl Güçlendi?. (8 Aralık 2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj5pl802z78o>
- Karaman, M.L. (1996). "Filistin". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (89-103).
- Kaya, M., Polat, E. (2023). Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Diploması Serüveni: Oslo Barış Süreci. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 26. (226-240). <https://doi.org/10.29029/busbed.1297870>
- Kochavi, A. J. (1998). The Struggle Against Jewish Immigration to Palestine. Middle Eastern Studies. 34 (3). (146-167).
- Köse, İ. (2018). The Lloyd George Government of the UK. Balfour Declaration the Promise for a National Home to Jews (1916-1920). Belleten. Cilt 82. Sayı 294. (727-759).
- Lewin, E. (2016). The Inevitable Dead End of the Arab-Israeli Conflict. Cogent Social Sciences. <http://dx.doi.org/10.1080/23311886.2016.1227294>
- Murphy, E.C. (2011). Siyonizm ve Filistin Sorunu. Youssef M. Choueiri (Edt.). Ortadoğu Tarihi: Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften. Fethi Aytuna (Çev.). İnkılâp Yayınevi: İstanbul. (317-343).
- Pappe, I. (2007). Modern Filistin Tarihi. Ceren Çıktın (Çev.) Phoenix Yayınevi:Ankara.
- Sarı, B. (2020). Hamas, The Islamic Wing of Palestinian Resistance: Its Roots, Characteristics, and Way of Politics. Liberal Düşünce Dergisi. Yıl 25. Sayı 97. (147-165).
- Sawafta, A. (2023). Palestinian President Abbas Condemns Violence Against Civilians (13 Ekim 2023). Şavlı, B. (2023). Modern İsrail'in Kuruluşu. Orhan Karaoğlu, Nail Elhan (Edt.) İsrail: Bir Ülkenin Anatomisi. İnkılâp Yayınevi: İstanbul. (66-79).
- Süer, B., Atmaca, A.Ö. (2007). Arap-İsrail Uyuşmazlığı. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık:Ankara
- Selzer, A. (2021). Building the Capital: Thoughts, Plans, and Practice in the Process of Making West Jerusalem the Capital City of the State of Israel, 1948-1967. Middle Eastern Studies. 57 (1). (57-71).
- Shlaim, A. (2022). Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası. (2. Baskı). Küre Yayınları:İstanbul.
- Shu, M., Hussain, A. (2018). Transformation of the Palestine Liberation Organization: Goals and Means. Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies. 12 (3). (342-353).
- Şavlı, B. (2023). Modern İsrail'in Kuruluşu. Orhan Karaoğlu, Nail Elhan (Edt.) İsrail: Bir Ülkenin Anatomisi. İnkılâp Yayınevi: İstanbul. (66-79).
- Türk, F. (2007). Yahudi Devleti'nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 9 (2). (69-104).
- United Nations, (1947). Future Government of Palestine. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/038/88/pdf/nr003888.pdf?token=10O883322dJt8BNtsj&fe=true>
- United Nations (a). (1948). Assistance to Palestine Refugees. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/043/83/pdf/nr004383.pdf?token=juC0cxT16hlPqfxkol&fe=true>
- United Nations (b). (1948). Palestine-Progress Report of the United Nations Mediator. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/043/65/pdf/nr004365.pdf?token=AcGFMGmgul1gtsFoOt&fe=true>
- United Nations (c). (1948). Palestine-Progress Report of the United Nations Mediator. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/043/65/pdf/nr004365.pdf?token=u10r7Mq5VKAbuQtGQh&fe=true>
- United Nations. (1967). Resolution 242. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20S%20RES%20242.pdf>
- United Nations (a). (1980). Resolution 476. <https://digitallibrary.un.org/record/25616?v=pdf>
- United Nations (b). (1980). Resolution 478. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/478>
- Uyanık, N., Yavuz, H. (2023). Balforu Deklarastonu'nun İlanı, Tepki ve Destekler. Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi.-KİTOD. 1 (2). 207-222.